

Oskar Kanecki

Uniwersytet Pomorski w Słupsku

ORCID 0000-0001-9025-2970

oskar.kanecki@upsl.edu.pl

Niezwykły charakter bezkrólewia ogłoszonego w 1770 r.

Słowa kluczowe: Stanisław August Poniatowski, Adam Krasiński, bezkrólewie, detronizacja, konfederacja barska, polsko-litewska Rzeczpospolita

Streszczenie. Już w pierwszych latach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego wrogowie władcy rozważali jego detronizację. Pomysł ten nie był obcy również konfederatom barskim. Próbie jego realizacji nie zapobiegła nawet wyrażona przez monarchę chęć zawarcia porozumienia. Na skutek jego odrzucenia 9 kwietnia 1770 r. w obozie pod Warną doszło do podpisania uniwersału o bezkrólewiu. Przez kilka miesięcy dokument utrzymywano w tajemnicy, lecz ostatecznie odwołano się do niego 13 października 1770 r. podczas obrad konfederatów w Preszowie. Następnie z podaniem nieprawdziwych miejsca i daty ogłoszono uchwalony wówczas akt bezkrólewia, który wzywał do zabójstwa króla. Na początku 1771 r. władca usiłował wzmocnić swoją pozycję poprzez uzyskanie poparcia sejmików litewskich, jednak jego starania nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. Ogłoszone w 1770 r. bezkrólewie spotkało się ze zróżnicowaną oceną osiemnastowiecznych pisarzy politycznych. Nie brakowało opinii krytycznych. Negatywnie zostało też odebrane na arenie międzynarodowej (przez Rosję, Austrię, Prusy, a nawet Francję), a co gorsza, całkowicie uniemożliwiło zawarcie ugody z królem i przez to skazało go na współpracę z Cesarstwem Rosyjskim.

The unusual nature of the interregnum declared in 1770

Keywords: Stanisław August Poniatowski, Adam Krasiński, interregnum, dethronement, Bar Confederation, Polish-Lithuanian Commonwealth

Summary. From the very first years of Stanisław August Poniatowski's reign, the ruler's enemies considered his dethronement. This idea was also familiar to the Bar Confederates. Even the monarch's attempt to reach an agreement did not prevent the effort to realize this plan. As a result of its rejection, a proclamation of interregnum was signed on April 9, 1770, in the camp near Varna. The document was kept secret for several months, but was finally invoked on October 13, 1770, during the Confederates' deliberations in Prešov. The proclamation of interregnum, adopted at that time, was then announced with a false place and date. It called for the assassination of the king. At the beginning of 1771, the ruler attempted to strengthen his position by gaining the support of the Lithuanian sejmiks, but his efforts did not bring the expected result. The interregnum declared in 1770 was met with varied assessments from eighteenth-century political writers. There was no shortage of critical opinions. It was also negatively received in the international arena (by Russia, Austria, Prussia, and even France) and, what was worse, it made it completely impossible to reach an agreement with the king, thereby condemning him to cooperation with the Russian Empire.

W powszechnym przekonaniu ostatnie *interregnum* w historii federacyjnej Rzeczypospolitej zainicjował uniwersał prymasa Władysława Łubieńskiego (1703-1767) z 12 listopada 1763 r. ogłaszający śmierć króla Augusta III Sasa¹. Nie wszystkie bezkrólewia w dziejach polsko-litewskiego państwa stanowiły jednak konsekwencję zgonów monarchów. W roku 1574 Henryk Walezy porzucił tron w Krakowie, a blisko sto lat później abdykował Jan II Kazimierz Waza. W 1704 r. konfederacja generalna warszawska ogłosiła detronizację Augusta II Mocnego², a na mocy pokoju zawartego 24 września 1706 r. w Altranstädt tenże władca zrzekł się korony³. Śmierć monarchy bezpośrednio nie poprzedziła też *interregnum* ogłoszonego przez konfederatów barskich. Uniwersał o bezkrólewiu podpisano bowiem w obozie pod Warną 9 kwietnia 1770 r., następnie ukrywano przez kilka miesięcy, by powołać się na niego w manifeście odczytanim 13 października 1770 r. w Preszowie, a ogłoszonym kilka dni później. Zastanawia więc, czy którykolwiek z tych aktów można w ogóle uznać za dający początek rzeczywistemu bezkrólewiu, z którym wiązała się potrzeba wdrożenia licznych tymczasowych rozwiązań prawnych. Wszakże, jak słusznie zauważył anonimowy osiemnastowieczny autor, „ogłosić bezkrólewie, to tylko od ćwiartki papieru i wiązki słów zawisło, lecz utrzymać i do końca doprowadzić skutecznie rzecz, to sęk, to istota czynności”⁴. Tego zaś barzanom osiągnąć się nie udało, choć dziwnym zrzędzeniem losu pewien kabalarz, odwołując się do daty koronacji króla⁵, wróżył mu na rok 1770 rok koniec panowania, pisząc: „Prawie na ledzie uwieńczone skronie,/ Lód zginie wprędce, korona utonie//”⁶.

W odpowiedzi na „skuteczność dzieł i zamysłów [...] wojska rosyjskiego i księcia Repnina⁷ posła z ukrzywdzeniem i niesławą Rz[eczy]p[ospo]l[itej] władzy i rzą-

¹ Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 345, ap. 1, nr 34, *Uniwersał prymasa Władysława Łubieńskiego*, 12 listopada 1763 r., k. 1016-1019v; Z. Zielińska, *Geneza i treść aktu abdykacji Stanisława Augusta*, „Studia Źródłoznawcze. Commentationes” 2013, t. 51, s. 43, 51. Za dokument stanowiący podstawę ostatniego bezkrólewia nie może uchodzić akt abdykacji Stanisława Augusta Poniatowskiego z 25 listopada 1795 r., gdyż miesiąc wcześniej doszło w Petersburgu do zawarcia traktatów rozbiorowych.

² A. Abramski, A. Huras, *Sądy kapturowe (1572-1764). Studium z dziejów sądownictwa i prawa sądowego podczas bezkrólewia w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Sosnowiec 2010, s. 33.

³ *Traktat zawarty w r. 1706 dnia 24 września*, art. 3, [w:] *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666-1721)*, oprac. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862, s. 245; szerzej o okolicznościach podpisania przez prymasa Stanisława Szembeka *Oznajmienia interregni* 11 lipca 1707 r. zob. O. Kanecki, *Sądy kapturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego (1572-1764)*, Sopot 2020, s. 104-106.

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, zespół 338 (Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej), sygn. 148, *Refleksje nad radą nalegającą o nieodwołczne bezkrólewia ogłoszenie*, k. 1-2; zob. także Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps, nr 1170, *Nieodwołczne bezkrólewia ogłoszenie nad radą nalegającą*, k. 550.

⁵ 25 listopada 1764 r.

⁶ *Kabała królowi Stanisławowi napisana 1770*, opr. J. Wójcicki, [w:] *Literatura konfederacji barskiej. Wiersze*, red. J. Maciejewski, A. Bąbel, A. Grabowska-Kuniczuk, J. Wójcicki, Warszawa 2008, s. 506.

⁷ Książę Nikołaj Wasiljewicz Repnin (1734-1801) w latach 1763-1769 pozostawał w Rzeczypospolitej posłem nadzwyczajnym i ministrem pełnomocnym Cesarstwa Rosyjskiego.

dów” oraz „do obrony wiary i wolności” starosta warecki Józef Pułaski (1704-1769) i brat biskupa kamienieckiego⁸ podkomorzy różański Michał Krasieński (1712-1784) nakłonili kilkuset przedstawicieli szlachty do zawarcia 29 lutego 1768 r. w Barze na Podolu aktu konfederacji⁹. Po tych wydarzeniach wspierający barzan sułtan turecki Mustafa III (1717-1774) ogłosił manifest wzywający do detronizacji Stanisława Augusta Poniatowskiego jako narzuconego przez Rosjan. Propozycja ta nie stanowiła jednak *novum*. Już w pierwszych latach panowania króla Poniatowskiego jego zajadły wróg, biskup kamieniecki Adam Krasieński, rozważał bowiem detronizację władcy i zastąpienie go przedstawicielem dynastii Wettynów¹⁰. We wrześniu 1769 r. pisał nawet w liście do syna zmarłego króla Augusta III Sasa królewicza Karola Chrystiana Wettyna (1733-1796) o planach wydania uniwersału ogłaszającego bezkrólewie¹¹. Podobne zamiary zgłaszał arcybiskup gnieźnieński Gabriel Podoski (1719-1777), choć bezskutecznie zamierzał je zrealizować przy pomocy dworu petersburskiego¹². Tymczasem pozostający pod wpływem księcia Nikołaja Repnina monarcha z obawy przed utratą tronu wystąpił do cesarzowej Katarzyny II o pomoc wojskową w walce z własnymi poddanymi¹³. Z biegiem czasu w środowisku królewskim zaczęło wzrastać przekonanie o potrzebie zawarcia porozumienia z konfederatami. W takich okolicznościach dążenie do *interregnum* stawało się bezprzedmiotowe. Nie dziwi więc, że ogłoszony 31 października 1769 r. akt konfederacji generalnej nie wspominał o złożeniu króla z tronu¹⁴. Mimo

⁸ Adama Krasieńskiego (1714-1800)

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, zespół 338 (Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej), sygn. 1225, *Akt konfederacji barskiej*, Bar, 29 lutego 1768 r., k. 1-7; Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps, nr 940b, *Akt konfederacji barskiej*, Bar, 29 lutego 1768 r., k. 519-522.

¹⁰ W. Konopczyński, *Wstęp*, [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, oprac. *idem*, Kraków 1928, s. IX-X, XIII.

¹¹ *List biskupa kamienieckiego do królewicza Karola*, Cieszyn, 10 września 1769 r., [w:] H. Schmitt, *Źródła odnoszące się do pierwszego okresu panowania Stanisława Augusta po rok 1773. Tom dodatkowy do dzieła „Panowanie Stanisława Augusta”*, Lwów 1884, s. 26.

¹² W. Konopczyński, *Wstęp*, s. XIV-XV; *Wizerunek szefów konfederacji skreslony piórem jej przeciwnika, przypuszczalnie dysydenta*, [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, s. 14, być może zatem trafna była ocena jednego z przeciwników konfederacji barskiej, który postrzegał prymasa jako człowieka mało przedsiębiorczego.

¹³ *Oświadczenie podane do xięcia Repnina, posła w. i pełnomocnego Rosyi*, Sankt-Petersburg, 10 sierpnia 1768 r., [w:] *Materyały do konfederacji barskiej r. 1767-1768, z niedrukowanych dotąd i nieznananych rękopisów*, t. I, oprac. Ś. Morawski, Lwów 1851, s. 200, z drugiej strony w oświadczeniu z 10 sierpnia 1768 r. Katarzyna II odwoływała się do zabiegów króla Stanisława Augusta Poniatowskiego dotyczących karności wojsk rosyjskich i nieucięmiężania miejscowej ludności; W. Konopczyński, *Wstęp*, s. XI.

¹⁴ W. Konopczyński, *Wstęp*, s. XVII-XIX; zob. także: *idem*, *Dzieje Polski nowożytniej*, t. 2: 1648-1795, Warszawa-Kraków-Łódź-Poznań-Wilno-Zakopane 1936, s. 318, 320; Z. Zielińska, *Stanisław August wobec konfederacji i konfederatów barskich*, [w:] *Konfederacja barska, jej konteksty i tradycje*, red. A. Buchmann, A. Danilczyk, Warszawa 2010, s. 126.

wszystko odrzucono propozycje francuskie sugerujące zawarcie z nim porozumienia i wspólne przeciwstawienie się wpływowi rosyjskim¹⁵.

W rezultacie ponaglany przez radykałów barskich marszałek generalny konfederacji w Koronie Michał Krasiński wraz z regimentarzem generalnym koronnym Joachimem Potockim (zm. 1791 r.) 9 kwietnia 1770 r. w obozie tureckim pod Warną podpisał uniwersał o bezkrólewiu¹⁶. Jedną z podstaw tej decyzji mogło pozostawać przekonanie, że informacja o *interregnum* przyczyni się do żywszego zainteresowania państw europejskich sytuacją Rzeczypospolitej, a w szczególności pozwoli zaskarbić sobie większą przychylność walczącej z Cesarstwem Rosyjskim Turcji¹⁷. Marszałek generalny konfederacji litewskiej Michał Jan Pac (1730-1787) pisał nawet 1 października 1770 r., że „to Turcy skłonili szefów barskich do przysłania nam 3 miesiące temu formalnej deklaracji bezkrólewia, osobiście przez nich podpisanej”¹⁸. Nie bez znaczenia były też zapewne osobiste ambicje regimentarza Potockiego chcącego wkroczyć do Rzeczypospolitej na czele sojusznicznych oddziałów tureckich¹⁹. Poza tym, jak on sam stwierdził, „Kraśnińscy zawsze byli nieprzyjaźni królowi”²⁰. W stosunkowo obszernym dokumencie niezwykle drobiazgowo wymieniono przyczyny pozbawienia monarchy władzy, podając między innymi, że jeszcze przed swoim wyborem starał się on, „aby król przyszedł z rodziców katolickich urodzony i szlachectwem zaszczycony na tronie polskim panował, przez które wynalazki innym pretendentom do korony drogę zagroził [...], praw pod bronią moskiewską stanowionych nieskąpym był wynalazcą. A gdy nastąpiła elekcja, niepodobna wyrazić, z jakim usiłowaniem i natężeniem z pomocą księcia J[ego]m[os]ci Repnina pełnomocnika rosyjskiego zasadziwszy grunt swoim myśлом pożyteczny, na plantach w Moskwie ułożonych żądania swoje przez niezliczone gwałty i bezprawia do przedsięwziętego zbliżyć starał się końca”. W związku z tym władcę określono mianem „intruza” wprowadzonego na tron wbrew prawu i przy pomocy Rosjan. Odebraniu mu korony towarzyszyło zawieszenie działalności wszelkich jurysdykcji i to pod rygorem skasowania wydanych przez nie wyroków. Sędziów zaś, którzy odważyliby się wystąpić przeciwko tym postanowieniom, uznano za nie-

¹⁵ J. Michalski, *Schyłek konfederacji barskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 18.

¹⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, zespół 420 (Nabytki niedokumentowane oddziału I), sygn. 79, *Wszem, wobec i każdemu z osobna komu o tym wiedzieć należy...*, Warną, 9 kwietnia 1770 r., k. 1-4.

¹⁷ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps, nr 940b, *Mowa o ogłoszeniu bezkrólewia dopraszająca się*, k. 485; zob. także: W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1, Warszawa 1991, s. 349-350; *idem*, *Wstęp*, s. XXI.

¹⁸ *Nota hr. Paca do pułkownika Dumourieza*, Preszów, 1 października 1770 r., [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, s. 83.

¹⁹ W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1, s. 350.

²⁰ A. Moszczeński, *Pamiętnik do historii polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III. i pierwszych Stanisława Poniatowskiego*, Poznań 1863, s. 125.

przyjaciół wiary i ojczyzny. W zastępstwie ordynaryjnych sądów wymiar sprawiedliwości miały sprawować jurysdykcje utworzone przez konfederacje wojewódzkie, natomiast właściwość rzeczowa nowych sądów miała obejmować sprawy z czterech artykułów grodzkich (podpalenie, zgwałcenie, rabunek na drodze publicznej i napad na dom szlachecki). Dokument zawierał też apel do marszałka Michała Jana Paca, żeby, „wydawszy swój uniwersał też bezkrólewie ogłaszający, po wszystkich województwach, ziemiach i powiatach koronnych i W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego] rozesaławszy, publikować i do każdego obywatela wiadomość podać, aby rozkazał racy”²¹. Król Stanisław August Poniatowski tłumaczył to postanowienie aktu warneńskiego obecnością Paca w Rzeczypospolitej i związaną z tym możliwością stosunkowo łatwego rozpowszechnienia informacji o bezkrólewiu. Sam dokument uznał natomiast za jedną z dwóch najbardziej sobie wrogich odezw konfederatów barskich²².

Postanowienia aktu warneńskiego nie uwzględniały zmiany nastrojów obozu królewskiego wobec Cesarstwa Rosyjskiego, a także zdawały się pomijać znaczenie legitymizacji władców w absolutystycznie rządzonych monarchiach, w związku z czym nie zyskały ich przychylności. Co gorsza, jedynie przez pewien czas dokument ten udawało się biskupowi Adamowi Krasieńskiemu zachować w tajemnicy²³. Duchowny miał świadomość, że ogłoszenie bezkrólewia w niepewnej sytuacji mogłoby narazić całe państwo²⁴. Najpewniej tej właśnie postawy gratulowała swojemu kuzynowi na początku 1770 r. księżna Zofia Lubomirska *de domo* Krasieńska (1718-1790)²⁵, pisząc: „winszuję, że masz rozum i śmieję się, jak[eś] pomieszał planty prymasa²⁶ z Moskwą; *on vous aurait mis dans le sac*²⁷, gdyby *interregnum* było teraz ogłoszone”²⁸. Ujawnienia aktu warneńskiego domagał się jednak cześnik kaliski i zarazem konsyliarz konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego Franciszek Kożuchowski Dzik (zm. 1787 r.)²⁹. W tym celu wysłał on nawet do

²¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, zespól 420 (Nabytki niedokumentowane oddziału I), sygn. 79, *Wszem, wobec i każdemu z osobna komu o tym wiedzieć należy...*, Warne, 9 kwietnia 1770 r., k. 1-2, 4.

²² *Pamiętniki króla Stanisława Augusta. Antologia*, red. M. Dębowski, Warszawa 2013, s. 340, tą drugą był akt uchwalony kilka miesięcy później w Preszowie.

²³ W. Konopczyński, *Wstęp*, s. XXI-XXII; *idem*, *Dzieje Polski norwożytej*, t. 2, s. 319; *Nota br. Paca do pułkownika Dumourieza*, Preszów, 1 października 1770 r., [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, s. 83.

²⁴ K. Kolbuszewski, *Wstęp*, [w:] *Poezja barska*, oprac. *idem*, Kraków 1928, s. VI.

²⁵ J. Falkowski, *Obrazy z życia kilku ostatnich pokoleń w Polsce*, t. 1, Poznań 1877, s. 2, Zofia Lubomirska była córką kasztelana wiślickiego Aleksandra Krasieńskiego.

²⁶ Chodziło o plany detronizacji Stanisława Augusta Poniatowskiego snute przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Gabriela Podoskiego.

²⁷ Dośł. wszadzone by was do worka (bylibyście zgubieni).

²⁸ *Zofia Lubomirska do A.[dama] Krasieńskiego z Warszawy, w początkach roku [1770]*, [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, s. 74-75.

²⁹ W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1, s. 399, 432.

grodu oświęcimskiego Stanisława Rozwadowskiego z manifestem i, jak donosił instygator koronny Jan Chryzostom Krajewski (1714-1781), „bez względu na prawa powagę i bezpieczeństwo majestatu warujące i nie uważając na fatalne stąd dla Ojczyzny konsekwencje, manifestem swoim [...] bezkrólewie i tron wakujący ogłaszać, a przez to pokój i bezpieczeństwo wewnętrzne w całym narodzie wzruszać [...] odważywszy się, targnął się na rozporządzenie Rz[eczy]p[ospo]l[i]tej, przez które wszechmocność Boska [...] Stanisława Augusta [...] na tron wystawiła”. Instygator Krajewski zakwalifikował ten czyn jako zbrodnię obrazy majestatu i zdradę. Co więcej, swe oskarżenie skierował również przeciwko Stanisławowi Rozwadowskiemu i urzędnikom kancelaryjnym grodu oświęcimskiego. Pierwszy miał odpowiedzieć za podanie dokumentu do akt, a drudzy – za jego przyjęcie³⁰. Niezależnie od tego, tajemnica została zdradzona. Stąd też zapewne Michał Jan Pac 1 października 1770 r. pisał do francuskiego pułkownika Charles’a Dumourieza (1739-1823)³¹, że ogłoszenie *interregnum* jest niezbędne między innymi dla zapewnienia bezpieczeństwa przywódcom konfederacji barskiej – Michałowi Krasieńskiemu i Joachimowi Potockiemu oraz ich adherentom³².

Dążenie do ogłoszenia bezkrólewia spotkało się z niejednoznaczną oceną wyrażoną w pismach politycznych. Chociażby nieznany z imienia i nazwiska autor *Refleksji nad radą nalegającą o nieodwołczne bezkrólewia ogłoszenie* jednoznacznie potępił ten pomysł, pisząc, iż „nieszczęśliwym na kilku już bezkrólewiami doświadczeniem nauczeni Polacy już to dobrze znać powinni, że zaszczyt i prerogatywa wolnego sobie królów dawania jest chimera, elekcja królów ceremonią, a w samej rzeczy dzieło sąsiadów przemożnych, którzy tak sobie przywłaszczyli moc i prawo dawania królów w Polsce, że Polacy żadnym sposobem innego króla mieć nie mogą, tylko którego im przyjąć każe zgoda wielu albo przemożność i siła jednego z potentatów”. Ogłoszenie *interregnum* powinno zatem poprzedzić zdobycie przez konfederację pewnych informacji o stanowiskach obcych dworów i przekonanie ich do konkretnego pretendenta. Tego jednak nie uczyniono. Zresztą zdaniem autora trudno sobie wyobrazić, aby ewentualny kandydat konfederacji barskiej mógł zyskać poparcie Rosji, „która dotąd najbardziej w elekcje królów wpływała”, gdyż ta postrzegała barzan jako buntowników. Obsadzenie tronu bez pomocy

³⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, zespół 338 (Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej), sygn. 1296, *Manifest Jana Chryzostoma Krajewskiego przeciwko Franciszkowi Koźuchowskiemu*, Warszawa, 28 września 1770 r., k. 2.

³¹ W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1, s. 367, autor opisywał Charles’a Dumourieza jako człowieka o dużym temperamencie, a przy tym zdolnego, zawziętego i obdarzonego wielką ambicją. Karierę wojskową rozpoczął na froncie wojny siedmioletniej (1756-1763). Do Rzeczypospolitej został wysłany na początku 1770 r. w celu zorganizowania oddziałów wspierających konfederatów barskich.

³² *Nota hr. Paca do pułkownika Dumourieza*, Preszów, 1 października 1770 r., [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, s. 83.

dworu rosyjskiego byłoby zaś mało prawdopodobne, bo nie mogłoby się odbyć bez „Moskwy upokorzenia i pokonania zaczęłą wojną. [...] Jeżeli zwycięży Moskwa, czyż dopuści rozrządzać koroną polską bez swego zezwolenia i uczestnictwa?”³³. Ponadto polemizujący z tymi poglądami autor *Odpowiedzi na refleksje przeciwne ogłoszeniu bezkrólewia* nazwał je bałamutnymi, gdyż nie wiązał on z ogłoszeniem *interregnum* tego rodzaju zagrożeń. Uznał, że poza dworem petersburskim „żadna z sąsiedzkich potencji nie przywłaszczyła sobie prawa obalającego wolną elekcję polską”³⁴.

Nawet najbardziej racjonalne argumenty przeciwników *interregnum* nie miały w 1770 r. znaczących szans na uzyskanie należnego posłuchu. Detronizacja Stanisława Augusta Poniatowskiego zapewniłaby bowiem generalności konfederacji barskiej legitymację do reprezentowania Rzeczypospolitej³⁵. Ponadto Michał Jan Pac uznał na początku października 1770 r. w nocie skierowanej do Charles’a Dumourieza, że „jest to jedyny sposób okazania Turkom naszej dobrej woli i przekonania ich o czystości naszych zamiarów [...]”; dopóki nie zdobędziemy się na ten krok, zgodnie z ich żądaniami od początku wojny³⁶, mogą oni nas słusznie podejrzewać o złą wiarę³⁷. Do barzan dotarła też wiadomość, że za aprobatą Austrii i Francji ugrupowanie polityczne książąt Czartoryskich usiłuje doprowadzić do zjednoczenia króla z konfederacją, co nie ucieszyło jego oponentów³⁸. W odpowiedzi na notę marszałka Paca pułkownik Dumouriez odnotował: „bez względu na to, czy możecie liczyć na mocarstwa, czy nie, doszłście do takiego momentu, gdzie nic nie pozostaje prócz ogłoszenia bezkrólewia. Wasz stan słabości czyni niebezpiecznymi wszelkie rokowania”³⁹. Stanowisko francuskiego oficera nie pozostało bez wpływu na dalszy bieg spraw. Wszakże już w październiku 1769 r. biskup kamieniecki Krasieński pytał retorycznie w liście adresowanym do królewicza Karola Chrystiana Wettyna, jaki będzie pożytek z ogłoszenia bezkrólewia, co zrobić jest łatwo, jeśli krok ten nie

³³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, zespół 338 (Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej), sygn. 148, *Refleksje nad radą nalegającą o nieodwołczne bezkrólewia ogłoszenie*, k. 1, 4-5; zob. także: Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps, nr 1170, *Nieodwołczne bezkrólewia ogłoszenie nad radą nalegającą*, k. 549, 553.

³⁴ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps, nr 1170, *Odpowiedź na refleksje przeciwne ogłoszeniu bezkrólewia*, k. 556.

³⁵ J. Michalski, *op. cit.*, s. 18; zob. także: W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1, s. 414.

³⁶ Chodziło o wojnę z Cesarstwem Rosyjskim.

³⁷ *Nota hr. Paca do pułkownika Dumourieza*, Preszów, 1 października 1770 r., [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, s. 83.

³⁸ K. Kolbuszewski, *Wstęp*, s. IX; Z. Zielińska, *op. cit.*, s. 127.

³⁹ *Odpowiedź Dumourieza na notę hr. Paca*, Preszów, 3 października 1770 r., [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, s. 87; W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1, s. 414, autor uznał, że wymiana korespondencji pomiędzy marszałkiem Michałem Janem Pacem i pułkownikiem Charles’em Dumouriezem w kwestii ogłoszenia bezkrólewia była celową próbą usprawiedliwienia podjętych działań, która wynikała z obawy o mogącą za nie czekać odpowiedzialność.

zostanie poparty przez Francję⁴⁰. Z kolei Michał Jan Pac stwierdził w kierowanej do francuskiego pułkownika nocie: „nie śmieliśmy jej [deklaracji bezkrólewia – O.K.] ogłosić bez udziału dworu wersalskiego”⁴¹. Nawet jeśli w słowach Paca kryła się kurtuazja, a odpowiedź Dumourieza jedynie stwarzała pozory oczekiwanej przez konfederatów zgody Francji na ogłoszenie bezkrólewia⁴², to musiały one wpłynąć na przebieg obrad w Preszowie 13 października 1770 r. W ich trakcie znany jurysta, znakomity mówca, przeciwnik Czartoryskich, stronnik Karola Stanisława Radziwiłła i zarazem sekretarz generalności konfederacji barskiej Ignacy Bohusz (zm. 1778 r.) przedstawił zgromadzonym manifest, który nazywał Stanisława Augusta Poniatowskiego intruzem i uzurpatorem tronu polskiego, przywoływał akt warneński⁴³ i ogłaszał bezkrólewie „od śmierci Augusta III trwające”. Dokument kończył się skierowanym do szlachty apelem: „łączcie współ[ny] oręż, podnieście tenże oręż i w krwi deklarowanego nieprzyjaciela Moskwy, w krwi deklarowanego tyrana Stanisława Poniatowskiego zmyjcie hańbę i ohydę narodu”⁴⁴. Interpretacja tego fragmentu nie pozostawiała wątpliwości osiemnastowiecznym komentatorom politycznym. Jeden z nich stwierdził, że „nigdy dowodniej złość, ambicja skrytych intencji wydać się nie mogła, jak ogłoszeniem ludzkość szpecącego bezkrólewia. Najuroczystszy bowiem wiary katolickiej fundament z gruntu jest wzruszony pozwoleniem zabójstwa. Potrzeba tyranów zgromadzenia, żeby na własnych królów zabicie pisali wyroki”⁴⁵. Sam król odnotował natomiast nieco później, „iż zgorzeniem wszystkich dobrze myślących, z ohydą kraju i wieku naszego pokazał się *tandem*”⁴⁶

⁴⁰ *List biskupa kamienieckiego do królewicza Karola*, 3 października 1769 r., [w:] H. Schmitt, *op. cit.*, s. 38.

⁴¹ *Nota hr. Paca do pułkownika Dumourieza*, Preszów, 1 października 1770 r., [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, s. 83.

⁴² J. Michalski, *op. cit.*, s. 19, według Jerzego Michalskiego Dumouriez nie zmuszał konfederatów do ogłoszenia bezkrólewia.

⁴³ Stosowny fragment manifestu stanowił: „reassumujemy instrument *sub actu* roku 1770 miesiąca aprila [kwietnia – O.K.] dnia dziewiątego podobnego *interregnum* ogłoszenia przez J[ąśnie] WW[ielmożnych] marszałka [Michała Krasieńskiego – O.K.] i regimentarza [Joachima Potockiego – O.K.] general[nych] kor[onnych] pod imieniem konfederacji barskiej całemu narodowi najznajomszych”.

⁴⁴ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps, nr 940b, *Manifest generalności wraz z uniwersalem ogłaszający bezkrólewie, pozwalając nareszcie królobójstwo*, obóz pod Konieczną, 9 sierpnia 1770 r., k. 97-104; zob. także: *Manifest generalności bezkrólewie oznaczający*, obóz pod Konieczną, 9 sierpnia 1770 r., [w:] M.O. Kojalowicz, W.N. Poliwanow, L. Brossie, *Dokumenty objaśniające historię Zapadno-russkiego kraju i jego odnoszenia k Rossii i k Polsce*, Sankt-Peterburg 1865, s. 512-528; *My stany, rady duchowne i świeckie*, [w:] *Trzy oświadczenia konfederacji barskiej*, Kraków 1850, s. 185-192; *My stany etc. Strata rzeczy*, [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, s. 90-92; A. Danilczyk, *Wstęp*, [w:] *Konfederacja barska 1768-1772*, red. *idem*, Warszawa 2018, s. 9; W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 1, s. 416.

⁴⁵ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps, nr 865, *Uwagi nad bezkrólewem d.[nia] 4 kwietnia 1770 (sic!) w obozie pod Konieczną ogłoszonym*, k. 332.

⁴⁶ w końcu

zapamiętały akt bezkrólewia z nakazem śmierci naszej⁴⁷. Nie zważając na konsekwencje, jeszcze tego samego dnia generalność konfederacji uchwaliła akt bezkrólewia przez aklamację. Do publicznej wiadomości podano go 22 października 1770 r.⁴⁸, choć jednocześnie opatrzono fałszywą datą 9 sierpnia 1770 r. (zamiast 13 października 1770 r.) i wskazano nieprawdziwe miejsce jego uchwalenia (w obozie pod Konieczną, a nie w Preszowie). Dokładne przyczyny tych zabiegów pozostają niejasne. Być może usiłowano w ten sposób akt zalegalizować, a także zmanifestować sojusz z wrogą Rosji Turcją⁴⁹. Jeśli tak rzeczywiście było, to w jakiejś mierze cel osiągnięto, gdyż na fałszywą datę powoływali się później nawet przeciwnicy ogłoszenia bezkrólewia. Chociażby chorąży lubelski Stanisław Wybranowski (zm. 1780 r.) stwierdził w recesie: „akt bezkrólewia [...] 9 augusta⁵⁰ roku 1770 datowany za nieważny mam i od niego, i w nim od wszystkich pism powagę majestatu dotykających i obrażających uchylam się⁵¹. Król pisał zaś w pamiętnikach o odezwie podpisanej „9 sierpnia w Koniecznej, miasteczku przy węgierskiej granicy⁵². Informacja o bezkrólewiu musiała stosunkowo szybko zyskać rozgłos, bowiem w styczniu 1771 r. stronnik monarchy i zarazem pisarz wielki koronny Jacek Ogrodzki (1711-1780) przywoływał w liście adresowanym do kasztelana brzeskolitewskiego Marcina Matuszewicza (1714-1774) „bezcne pisma latające po kraju z deklaracją *interregni*”⁵³.

Manifest z 13 października 1770 r. miał wywoływać skutki prawne *ex tunc*, gdyż zgodnie z jego treścią *terminus a quo* bezkrólewia wyznaczało wydanie uniwersału informującego o zgonie Augusta III Sasa, który nastąpił 5 października 1763 r. Formalnie nie wprowadzono zatem nowego bezkrólewia, lecz utrzymano w mocy („wsparto”) to ogłoszone jeszcze przez prymasa Władysława Łubieńskiego. W konsekwencji skasowano „zaszłe od tamtego czasu pierwiej *in ordine*”⁵⁴ konwokacji i elekcji, później *sub nomine*⁵⁵ uzurpatora związki, zjazdów, spiski i same

⁴⁷ *Uniwersał przedsejmowy w Kownie*, 23 marca 1773 r., [w:] *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733-1795*, oprac. M. Jusupović, Warszawa 2019, s. 247.

⁴⁸ W. Konopczyński, *Wstęp*, s. XXII.

⁴⁹ *Idem*, *Konfederacja barska*, t. 1, s. 416; *idem*, *Konfederacja barska*, t. 2, Warszawa 1991, s. 931, autor skonstatował: „niby pod Konieczną 9 sierpnia, a naprawdę w Preszowie 13 października”.

⁵⁰ sierpnia

⁵¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, zespół 354 (Archiwum Warszawskie Radziwiłłów), dz. II, sygn. 3043, *Reces chorążego lubelskiego Stanisława Wybranowskiego do aktu bezkrólewia i innych obrażających majestat pism*, kwiecień 1773 r., k. 2.

⁵² *Pamiętniki króla Stanisława Augusta. Antologia...*, s. 340.

⁵³ *Wyjątek z listu Ogrodzkiego do Matuszewicza kasztelana brzeskolitewskiego*, 26 stycznia 1771 r., [w:] H. Schmitt, *op. cit.*, s. 120-121.

⁵⁴ w porządku

⁵⁵ pod imieniem

nawet konfederacje jako pod bronią moskiewską stałe *cum omnibus*⁵⁶ onych *actis*⁵⁷.

Tego rodzaju postanowienie pozostawało o tyle ważne, że prymas Gabriel Podoski nie był sygnatariuszem uniwersału ogłaszającego bezkrólewie⁵⁸, a właśnie z wydaniem takiego aktu przez arcybiskupa gnieźnieńskiego identyfikowano w Rzeczypospolitej początek *interregnum*⁵⁹. Chociażby zgodnie z postanowieniami konstytucji *Porządek sejmowania* z 1768 r. dopiero po tej czynności „jurysdykcje, wyjąwszy asesorię, co pod imieniem królewskim pozwy wydawać i sądzić zwykły, w niedziel dwie po tym zacząną już tytułu: *Nos Proceres Regni et M.[agni] D.[ucatus] Lithuaniae*⁶⁰ na wszystkie czas *interregni* używać”⁶¹. Takie też uniwersały kolejni prymasi wydali: 24 grudnia 1586 r. (po zgonie Stefana Batorego), 5 maja 1632 r. (po śmierci Zygmunta III Wazy), 26 maja 1648 r. (po zgonie Władysława IV Wazy), 19 września 1668 r. (po abdykacji Jana II Kazimierza), 5 grudnia 1673 r. (po zgonie Michała Korybuta Wiśniowieckiego), 24 czerwca 1696 r. (po śmierci Jana III Sobieskiego), 7 lutego 1733 r. (po zgonie Augusta II Mocnego), jak również 12 listopada 1763 r. (po śmierci Augusta III Sasa). Po nietypowym okresie dwukrólewia, rozpoczętym detronizacją Augusta II w 1704 roku, a zakończonym zrzczeniem się korony przez Augusta II Mocnego, prymas Stanisław Szembek (1650–1721) wydał wraz z marszałkiem konfederacji sandomierskiej Stanisławem Denhoffem (zm. 1728 r.) *Oznajmienie interregni*, w wyniku którego zaczęto ustanawiać lokalne sądy kapturowe⁶².

Z kolejnymi bezkrólewiami pozostawało immanentnie związane zawieszanie działalności ordynaryjnych sądów szlacheckich i zastępowanie ich jurysdykcjami kapturowymi. Nie inaczej było po śmierci Augusta III Sasa. Właściwość temporalną kapturów (obejmującą sprawy, które się „od dnia śmierci króla J[ego] M[os]ci zaczęły i które aż do dnia koronacji króla J[ego] M[os]ci przysłego przypadać mogą”) określił sejm konwokacyjny⁶³. Akt *denuntiatio regis* wydany przez Stanisława Augusta Poniatowskiego 4 grudnia 1764 r. polecił natomiast wznowienie

⁵⁶ ze wszystkimi

⁵⁷ aktami; Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps, nr 940b, *Manifest generalności wraz z uniwersalem ogłaszający bezkrólewie, pozwalając nareszcie królobójstwo*, obóz pod Konieczną, 9 sierpnia 1770 r., k. 103; zob. także: *Manifest generalności bezkrólewie oznaczający, obóz pod Konieczną*, 9 sierpnia 1770 r., [w:] M.O. Kojalowicz, W.N. Poliwanow, L. Brossie, *op. cit.*, s. 526.

⁵⁸ J. Tazbir, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce (1460–1795)*, Warszawa 1966, s. 180, wobec konfederacji barskiej Kościół katolicki starał się zachować neutralność.

⁵⁹ Szerzej o roli arcybiskupów gnieźnieńskich w bezkrólewicach zob.: T. Kucharski, *Sejmy elekcyjne w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1632–1733*, Warszawa 2021, s. 57–68.

⁶⁰ my, dostojnicy Królestwa i Wielkiego Księstwa Litewskiego

⁶¹ *Porządek sejmowania*, 1768 r., [w:] *Volumina Legum*, t. VII, Petersburg 1860, s. 291.

⁶² O. Kanecki, *op. cit.*, s. 16, 104–106.

⁶³ Konstytucja *O kapturach* uchwalona przez sejm konwokacyjny w 1764 r. (zob.: *O kapturach*, 1764 r., [w:] *Volumina Legum*, t. VII, s. 12) odsyłała w tym zakresie między innymi do aktu z 1674 roku (zob.: *Konfederacja generalna omnium ordinum Regni et Magni Ducatus Lithuaniae*, 15 stycznia 1674 r., [w:] *Volumina Legum*, t. V, Petersburg 1860, s. 112).

działalności przez zwyczajne sądy szlacheckie⁶⁴, co wkrótce po tym nastąpiło⁶⁵. Manifest z 13 października 1770 r.⁶⁶ reasumował jednak postanowienia uniwersału warneńskiego z 9 kwietnia 1770 r., który przewidywał zawieszenie działalności sądów ordynaryjnych i zastąpienie ich jurysdykcjami konfederackimi⁶⁷. W rachubę nie wchodziło wówczas przywrócenie kapturów, gdyż te zniesiono dwa lata wcześniej na mocy postanowień konstytucji *Porządek sejmowania*⁶⁸.

Po ogłoszeniu przez barzan bezkrólewia Stanisław August Poniatowski usiłował wzmocnić swoją pozycję poprzez uzyskanie poparcia litewskich sejmików szlacheckich. W roli wyrazicieli woli lokalnej szlachty mieli wystąpić delegaci wysłani do króla z deklaracją wierności⁶⁹. Stąd też na początku stycznia 1771 r. Jacek Ogrodzki pisał w liście do biskupa inflancko-piltyńskiego Jana Szczepana Giedroycia (1730-1803), „aby z sejmików wileńskich były poselstwa do króla oświadczające wierność i miłość obywatelów ku Panu, mając w obrzydzeniu te bezecne pisma, które z ogłoszeniem *interregni* latają w kopiach po kraju”⁷⁰. Większość sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego zleconego sobie zadania jednak nie wykonała⁷¹. Główną tego przyczynę król ujawnił w pamiętnikach, pisząc, że „w lutym 1771 roku nader liczni obywatele z Litwy uradzili, ażeby do króla wysłać deputację, co zaświadczyłaby o ich odrazie do zamiarów barskich obalenia Stanisława Augusta. Massalski⁷² zapobiegł delegacji owej, wmawiając Rosjanom, jakoby całkiem inne żywiła intencje”⁷³. Rzeczywiście biskup wileński Ignacy Massalski zniweczył przy pomocy Rosjan plany wsparcia monarchy. Tym, którzy podjęliby się deputacji, grożono aresztem⁷⁴.

⁶⁴ *Denuntiatio regis coronati Stanislai Augusti*, 4 grudnia 1764 r., [w:] *Volumina Legum*, t. VII, s. 132-133.

⁶⁵ Chociażby pierwsze sądy grodzkie na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego wznowiły swoją działalność już w styczniu 1765 r., zob.: Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku, rkps, f. 1711, v. 1, d. 135, *Regestr spraw sądowych grodzkich powiatu grodzieńskiego*, styczeń 1765 r., k. 1; Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie, rkps, f. 345, ap. 1, nr 163, *Regestr spraw sądów grodzkich w[ojewódz]twa trockiego*, styczeń 1765 r., k. 1.

⁶⁶ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps, nr 940b, *Manifest generalności wraz z uniwersałem ogłaszający bezkrólewie, pozwalając nareszcie królobójstwo*, obóz pod Konieczną, 9 sierpnia 1770 r., k. 103.

⁶⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, zespół 420 (Nabytki niedokumentowane oddziału I), sygn. 79, *Wszem, wobec i każdemu z osobna komu o tym wiedzieć należy...*, Warne, 9 kwietnia 1770 r., k. 4.

⁶⁸ *Porządek sejmowania*, 1768 r., [w:] *Volumina Legum*, t. VII, s. 291.

⁶⁹ Z. Zielińska, *op. cit.*, s. 127; zob. także: W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 2, s. 473-474; M. Jusupowicz, *Wstęp*, [w:] *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 13.

⁷⁰ *Wyjątek z listu Ogrodzkiego Jacka pisarza kor.[onnego] do biskupa inflanckiego Szczepana Giedroycia*, 7 stycznia 1771 r., [w:] H. Schmitt, *op. cit.*, s. 118.

⁷¹ M. Jusupowicz, *Wstęp*, [w:] *Akta sejmiku kowieńskiego...*, s. 13.

⁷² Biskup wileński Ignacy Massalski (1727-1794).

⁷³ *Pamiętniki króla Stanisława Augusta. Antologia*, s. 344.

⁷⁴ W. Konopczyński, *Konfederacja barska*, t. 2, s. 474.

W przeciwieństwie do licznych bezkrólewí w dziejach polsko-litewskiej Rzeczypospolitej to ogłoszone w 1770 r. pozostawało jedynie środkiem służącym osiągnięciu celów politycznych i w konsekwencji okazało się fikcją. Sytuacji tej nie mogło zmienić nawet zupełnie kontrfaktyczne usiłowanie przywrócenia *interregnum* ogłoszonego w 1763 r. czy też próba zawieszenia sądownictwa szlacheckiego i zastąpienia go działalnością jurysdykcji konfederackich. W istocie bezkrólewí z 1770 r. nie stanowiło bowiem następstwa rzeczywistych zdarzeń (śmierci króla, porzucenia tronu, abdykacji), lecz miało do detronizacji doprowadzić. Nieprzygotowane, z początku ukrywane, zostało potępione przez Rosję, Prusy, Austrię, a nawet Francję⁷⁵. Niemalże prorocze okazały się być słowa jednego z krajowych pisarzy politycznych, który stwierdził, że „heroiczna konfederacji na obronę wiary i wolności rezolucja, mądre i przezorne utrzymywanie się okrywają sławą i honorem przed cnotliwymi narodami, wyrwanie się z płochym i wczesnym *interregni* ogłoszeniem okryłoby ją wstydem, hańbą, podłością i wzgardą przed wszystkimi narodami”⁷⁶. Biskup kamieniecki Adam Krasíński nazwał zaś podjętą w Preszowie uchwałę strzałem do własnej stodoły⁷⁷. Nawet w liście ze stycznia 1771 r. duchowny pisał, że „to ogłoszenie [bezkrólewia – O.K.] stało się prędzej jak należało, a zatem Bóg jeden wie, czy nam prędkość nasza na dobre wyjdzie”, po czym dodał: „nie byłem nigdy przeciwny, zawsze *interregnum* wchodziło w mój projekt, ale wchodziły rzeczy jedne po drugich, nie tak, jak to bałamuty⁷⁸ sobie układali”⁷⁹. Poza negatywnym odbiorem na arenie międzynarodowej ogłoszenie bezkrólewia całkowicie uniemożliwiło zawarcie jakiegokolwiek porozumienia z królem. Skazując go na łaskę Rosjan, wydatnie wzmocniono ich pozycję negocjacyjną⁸⁰.

⁷⁵ *Idem*, *Wstęp*, s. XXIII.

⁷⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, zespół 338 (Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej), sygn. 148, *Refleksje nad radą nalegającą o nieodwołoczne bezkrólewia ogłoszenie*, k. 2-3; zob. także: Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkps, nr 1170, *Nieodwołoczne bezkrólewia ogłoszenie nad radą nalegającą*, k. 551.

⁷⁷ K. Kolbuszewski, *Wstęp*, s. IX.

⁷⁸ ludzie, którym nie można wierzyć, mąciaciele

⁷⁹ *List biskupa kamienieckiego z Lublińca (zapewne do Bobusza)*, 21 stycznia 1771 r., [w:] H. Schmitt, *op. cit.*, s. 119-120; J. Michalski, *op. cit.*, s. 19, 22, pomimo tych wątpliwości stanowisko biskupa Krasíńskiego wobec ogłoszonego *interregnum* nie było stałe. Już pod koniec lutego 1771 r. pisał bowiem do księdza Peza: „będziemy popierali *interregnum*” (zob.: *List biskupa kamienieckiego do księdza Peza*, 27 lutego 1771 r., [w:] H. Schmitt, *op. cit.*, s. 127). Na początku 1772 r. rozważał zaś zawarcie ugody z królem, stwierdzając: „jak prędko go z tronu zepchnąć nie możemy, tak zaraz idzie konsekwencja, że się z nim pojednać potrzeba”. W swych planach biskup nie był jednak bezinteresowny, gdyż wliczył następnie sprawy, które w związku z zawarciem ugody można by „na nim wytargować” (zob.: *Przygotowanie na pierwszą konferencję do przyszłych traktatów ułożone przez biskupa kamienieckiego na początku roku, 1772 r.*, [w:] H. Schmitt, *op. cit.*, s. 168). Być może rację miał więc król Poniatowski, który w rozmowie z nuncjuszem Giuseppe Garampim (1725-1792) opisał Krasíńskiego terminem „fourbe” (fr. podstępny).

⁸⁰ A. Danilczyk, *op. cit.*, s. 9-10; zob. także: K. Kolbuszewski, *Wstęp*, s. IX; W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 2, s. 320.

Literatura

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
 zespół 338 (Zbiór Anny z Potockich Ksawerowej Branickiej), sygnatury: 148, 1225, 1296
 zespół 354 (Archiwum Warszawskie Radziwiłłów), dz. II, sygn. 3043
 zespół 420 (Nabytki niedokumentowane oddziału I), sygn. 79
- Archiwum Historyczne Państwa Litewskiego w Wilnie
 f. 345, ap. 1, numery: 34, 163
- Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie
 numery: 865, 940b, 1170
- Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku
 f. 1711, v. 1, d. 135

Źródła drukowane

- Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, oprac. M. Jusupović, Warszawa 2019.
- Kojałowicz M.O., Poliwanow W.N., Brossie L., *Dokumenty objaśniające historię Zapadno-russkiego kraja i jego odnoszenia k Rossii i k Polsce*, Sankt-Peterburg 1865.
- Konfederacja barska. Wybór tekstów*, oprac. W. Konopczyński, Kraków 1928.
- Literatura konfederacji barskiej. Wiersze*, red. J. Maciejewski, A. Bąbel, A. Grabowska-Kuniczuk, J. Wójcicki, Warszawa 2008.
- Materiały do konfederacji barskiej r. 1767–1768, z niedrukowanych dotąd i nieznanych rękopisów*, t. I, oprac. S. Morawski, Lwów 1851.
- Moszczeński A., *Pamiętnik do historii polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III. i pierwszych Stanisława Poniatowskiego*, Poznań 1863.
- Pamiętniki króla Stanisława Augusta. Antologia*, red. M. Dębowski, Warszawa 2013.
- Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666–1721)*, oprac. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862.
- Schmitt H., *Źródła odnoszące się do pierwszego okresu panowania Stanisława Augusta po rok 1773. Tom dodatkowy do dzieła „Panowanie Stanisława Augusta”*, Lwów 1884.
- Trzy oświadczenia konfederacji barskiej*, Kraków 1850.
- Volumina Legum*, t. V, Petersburg 1860; t. VII, Petersburg 1860.

Opracowania

- Abramski A., Huras A., *Sądy kapturowe (1572–1764). Studium z dziejów sądownictwa i prawa sądowego podczas bezkrólewia w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Sosnowiec 2010.
- Daniłczyk A., *Wstęp*, [w:] *Konfederacja barska 1768–1772*, red. *idem*, Warszawa 2018.
- Falkowski J., *Obrazy z życia kilku ostatnich pokoleń w Polsce*, t. 1, Poznań 1877.
- Jusupović M., *Wstęp*, [w:] *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, oprac. *eadem*, Warszawa 2019.
- Kanecki O., *Sądy kapturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego (1572–1764)*, Sopot 2020.
- Kolbuszewski K., *Wstęp*, [w:] *Poezja barska*, oprac. *idem*, Kraków 1928.
- Konopczyński W., *Dzieje Polski nowożytnej*, t. 2: *1648–1795*, Warszawa–Kraków–Łódź–Poznań–Wilno–Zakopane 1936.
- Konopczyński W., *Konfederacja barska*, t. 1, Warszawa 1991; t. 2, Warszawa 1991.
- Konopczyński W., *Wstęp*, [w:] *Konfederacja barska. Wybór tekstów*, oprac. *idem*, Kraków 1928.
- Kucharski T., *Sejmy elekcyjne w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1632–1733*, Warszawa 2021.
- Michalski J., *Schyłek konfederacji barskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Tazbir J., *Historia Kościoła katolickiego w Polsce (1460–1795)*, Warszawa 1966.

Zielińska Z., *Geneza i treść aktu abdykacji Stanisława Augusta*, „*Studia Źródłoznawcze. Commentationes*” 2013, t. 51.

Zielińska Z., *Stanisław August wobec konfederacji i konfederatów barskich*, [w:] *Konfederacja barska, jej konteksty i tradycje*, red. A. Buchmann, A. Danilczyk, Warszawa 2010.